

LASKARİSLER DÖNEMİNE AİT BİR KALE: İZMİR KEÇİ KALESİ

Hazal Ceylan ÖZTÜRKER¹

ÖZET

İnsanoğlu var olduğundan itibaren doğası gereği korunma içgüdüsüne sahip olmuştur. Bu sebeple ilk çağlardan beri insan, ailesini ve yiyeceğini korumak için barındığı mekanın etrafını duvarlarla örmüş, daha sonrada birlikte yaşadığı diğer insan topluluklarıyla yerleşim alanları kurmuş ve güvenlikleri için bu mekanların etraflarını surlar ile çevirip, tarihte ilk kaleleri oluşturmuştur. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapan İzmir, jeopolitik konumu ile Antik çağlardan günümüze kadar önemini korumuştur. Sahip olduğu bu jeopolitik avantaj ve limanları sebebi ile kesintisiz bir yerleşime sahne olmuştur. Anadolu’da değişen siyasi dengelere bağlı olarak artan nüfus ve deniz ticareti, savunmayı daha önemli hale getirmiş, buna paralel olarak Helenistik Dönemde ilk şehir surları inşa edilmeye başlanmış ve belli noktalarda güvenli garnizon alanlar yaratmaya yönelik savunma hatları oluşturulmuştur. Kalelerin inşa ve onarımına sırasıyla Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde devam edilmiş ve şehir, savunma mimarisinin her dönem özelliklerini ortaya koyan aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde kazandığı gelişim çizgisini yansıtan yapılarını bünyesine dâhil etmiştir. Laskarisler dönemine ait bir kale olan İzmir Keçi kalesi konumlanışı ve mimari planlaması açısından dönemin ve bölgenin özelliklerini yansıtmaya önem teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kale, İzmir, Bizans, Laskarisler

Jel Kodu: ZOO, Z10, Z11

ABSTRACT

A CASTLE OF LASKARIDS PERIOD: THE KEÇİ CASTLE IN İZMİR

Humankind has had instinct of protection by its very nature since his existence. Therefore, human has put up a wall around his shelter since the first ages to protect his family and food, then with the other human communities they lived together founded settlements and by ramparting these settlements for their protection they built the first castles. Which is home to a variety of cultures in the historical process in Izmir, it has maintained its importance from ancient times to the present day with its geopolitical position. Its that has been the scene of continuous settlement with the geopolitical advantages and harbors reason. Changing political increasing population and maritime trade, depending on the balance in Anatolia, the defense has made it more important, in parallel, began to be built the first city walls of the Hellenistic and defensive lines aimed at creating a secure garrison areas at certain points have been established. Construction of the castle and repairs to the Roman, Byzantine, Emirates and was continued in the Ottoman Period and cities, demonstrating the all period features of the defense architecture but also have included the construction of the structure reflects the gains that line of development in the historical process. Laskaris of the period with a castle Keçi Izmir positioning and architecture of the period in terms of planning and reflect the characteristics of the very important.

Key Words: Castle, İzmir, Byzantine, Lascaris

Jel Code: ZOO, Z10, Z11.

¹ Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, hazal.ozturker@batman.edu.tr

1.Giriş

M.S. 395’de Büyük Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesi ile İzmir, Bizans İmparatorluğunun egemenliği altına girmiştir. Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu tarafından resmen kabul edilmesi döneminde İzmir önemini kaybetmemiştir. Aksine 431’de Efes’te toplanan Konsil, İzmir’i Hıristiyanlar için önemli bir statüye yükseltmiştir (Ostragorsyk, 1986, s.55). Bu özelliğinden dolayı İzmir, İmparator Bilge Leon döneminde “Autokephalos” yani “Kendi kendini idare eden kent” ünvanı verilip, başkent İstanbul ile aynı düzeyde kabul edilmiştir (Okinamos ve Slaars, 2001, s.54). M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda kent her bakımdan gelişme göstermiş fakat Anadolu’da 7. yüzyılın sonlarında başlayan İslam akınları bölgedeki dengelerin değişmesine sebep olmuştur. Kent M.S. 7. ve 8. yüzyıllarda Emevi Arapları tarafından uğradığı birçok saldırıdan olumsuz etkilenmiş sur duvarları bu sırada büyük ölçüde tahribe uğramıştır. Kent ilk kez M.S. 654’da Suriye Valisi Muaviye zamanında, ardından M.S. 672’de Muhammed İbni Abdallah yönetiminde ikinci kez işgal edilmiştir. M.Ö. 7. yüzyıldaki Arap akınları bölgedeki nüfusun azalmasına yol açmış, ekonomik çöktürmelerine sebep olmuştur (Doğer, 2006, s.128). M.S. 8. yüzyılda Bizans’ın kendi içerisinde yaşadığı sorunlar, İzmir’in yaşamaya başladığı gerilemeyi daha da ağırlaştırır niteliktedir. Bu dönemde başlayan “Tasvir Kırıcılık” yani “İkonoklast” dönemi, yıllarca süren iç çekişmeleri, sanat ve kültürel ortamda gerilemeyi ve ekonomik sorunları da beraber getirmiştir (Çelik, 1999, ss.109-110).

M.S. 969- 976 yılları arasında, İzmir de dini, askeri, idari ve sivil birçok yapı inşa ettirilmiştir. Ancak bu yapıların büyük bir çoğunluğu 1025’de yaşanan büyük depremin ve savaşların yarattığı tahribat etkisi ile günümüze ulaşamamıştır (Daş, 2009, ss.42-43). 1071’de Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu’yu yurt edinmek amacıyla, batıya hareket eden Selçuklu Türkleri, Ege ve Marmara sahil bölgelerine kadar ulaşmışlardır. Bunun sonrasında o zamanlarda Aydın-eli olarak adlandırılan İzmir ve etrafı Türklerin eline geçmiştir. 1081 yılından sonra İzmir ve çevresini ele geçirme başarısını gösteren Türk kitleleri geçici olsa da Batı Anadolu’nun Türkleşmesine ilk adımı atmış oldular. Çaka Bey, tarihte ilk defa İzmir şehri merkez olmak üzere kurulmuş Türkmen Beyliği’nin kurucusu olmuştur (Akın, 1968, s.1; Aksoy,2002, s.89; Atay,2002, s.15; Daş,2009, s.44; Ülker,2002, C.6, s.289).

Kentteki ilk Türk Egemenliği uzun sürmemiştir (Goffman, 1992, s.73). 1097’de Johannes Dukas komutasındaki Bizans ordusu Haçlı seferlerinin ilki ile kenti, Türklerden geri almıştır. 1204’de IV. Haçlı ordusu İstanbul’u ele geçirmiş ve Bizans yıkılarak birçok devlet kurulmuştur. İstanbul’dan kaçan soylu Laskarisler’in öncülüğünde Bizanslılar merkez İznik

olmak üzere bölgede devlet kurmuşlardır. 1212'se İzmir ve çevresi dahil olmak üzere Laskarisler Batı Anadolu'nun tamamına hakim olmuştur. Batı Anadolu özellikle 1222-1254 arası III. Vatatzes döneminde büyük bir gelişme ve refah yaşamıştır. Vatatzes İzmir şehrinin savunmasına da önem vermiştir. Kadifekale surları onarılmış, yeni sur ve kuleler inşa ettirilmiştir (Daş, 2009, s.47). 1261'de Laskarisler döneminde Cenevizlerle yapılan Niş antlaşması ile Cenevizliler Bizans topraklarında serbestçe ve limanda ticari amaçlı yerleşimler kurmaları kabul edilmiştir. İzmir'i ilgilendiren özel bir durum ise bu antlaşmaya göre İzmir limanının ve Liman kalesinin tüm denetiminin Cenevizlilere verilmesi maddesidir (M. Donald, 2003, s.37).

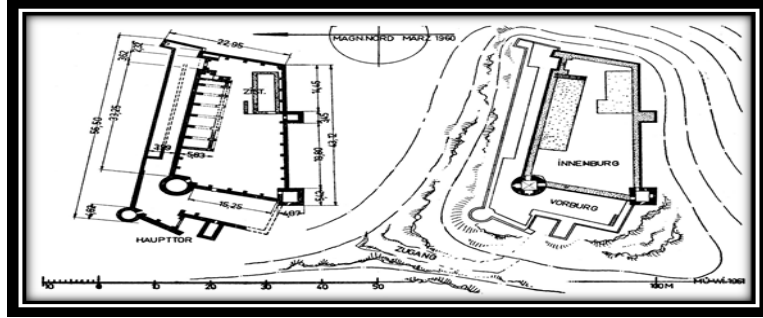
1. İzmir Keçi Kalesi: Yeri, Mimari Tanımı ve Tarihlendirilmesi

Keçi kalesi, İzmir iline bağlı Selçuk ilçesine 9 km. uzaklıkta Belevi beldesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Kale Alaman Dağında, 300 m. yükseklikte inşa edilmiştir. Keçi kalesi, bulunduğu konum itibari ile Ayasuluğa giden yola ve kuzeyden Smyrna, Sardes yollarına hakim bir noktada inşa edilmiş karakol niteliğinde bir kaledir. Küçük Menderes nehrinin her iki yanındaki dağlık arazinin kontrolü kaleden yapılabilmektedir. Alaman Dağı, Antik çağlarda "Galesion" adı ile bilinmektedir. Bu dönemlerde bölge önemini Aziz Lazaros'un burada yaşamış olmasından ve kurduğu manastırlardan almaktadır. İnaniş'a göre Lazaros, Galision'un zirvesinde her türlü doğa koşullarına direnerek, Tanrı için yaşamını bir sütun üzerinde oturarak geçirmiştir. Tepede Mesih, Meryem Ana ve Kutsal Diriliş Manastırlarını kurmuş ve dinsel bir önem kazanan Galesion Tepesi, kısa sürede yüzlerce keşişin yaşadığı bir yerleşim yeri haline gelmiştir.(Baran, 2007,s.17)

Bugünde var olan yerleşimlere ait mimari kalıntılar görülebilmektedir. Galesion Tepesi ile ilgili, 11-13. yüzyıllar arasındaki dönemler üzerine çok fazla veri bulunmamasına karşın, 13. yüzyılın başında bölgenin, Thedor Laskaris'in İznik İmparatorluğu egemenliğine girmiş olduğu bilinmektedir. Önemli yolları koruması, özellikle de Ayasuluk Kalesine olası bir saldırıyı önceden görüp haber verebilecek bir nokta olması sebebi ile Keçi Kalesinin, Laskarisler Döneminde inşa edildiği düşünülmektedir.(Müller,1984,s.113, Baran, 2007, Foss, 1979, Mercangöz, 1984)

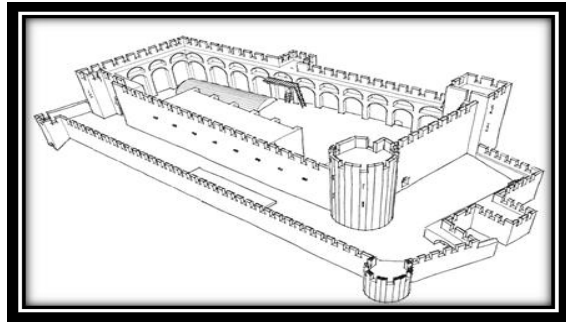
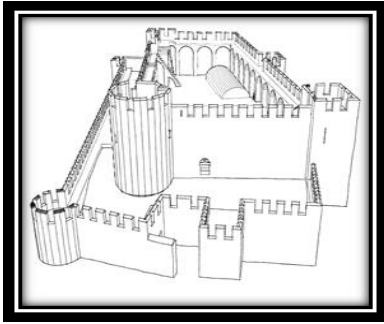
Kale, muntazam olmayan dikdörtgen bir plan özelliğine sahiptir. İç kaleden ibaret olan yapı, batı ve kuzey yönünde dış surlarla çevrilerek iç kaleye bağlanmış ve böylece kuzey ve batı yönlerinde çift kademeli sur sistemiyle savunma arttırılmıştır. Bu mimari biçimleniş

Ayasuluğa ve Küçük Menderes vadisine giden yolların kaleye varması ile ilişkilendirilebilir. Çünkü olası bir saldırı sadece kuzey ve batı yönlerinden gerçekleştirilebileceği için tahkimat bu yönlerde arttırılmış olmalıdır.



Keçi Kalesi Plan 1961 (Müller Wiener Wolfgang'dan)

Yapının güney ve doğu yönleri, dik bir vadi sırtına baktığı ve bu yönlerden olası bir saldırı beklenmemesi sebebi ile ikinci bir sur duvarı uygulamasına gerek duyulmadığı düşünülebilir.



Keçi Kalesi restitüsyon çizimi (Belevi Belediyesi'den)

Yapının batı dış surları düz bir hat boyunca ilerlememektedir. Dış sur duvarı kuzey batı uçta yuvarlak, güneybatı uçta ise dikdörtgen planlı bir kule ile desteklenmektedir. Dış sur, bu iki burcu birbirine bağlamamakta, kuleler ve dış sur, batı yönündeki iç kale ve dış surları arasında kalan dış avlu bölümünü, savunmaya yönelik bir mimari biçimleniş göstermektedir. Bugün batı yönündeki kuleler ve dış sur harap olmuş vaziyettedir ve sur bazı bölümlerde sadece temel seviyesinden takip edilebilmektedir.



Keçi Kalesi batı ve güneybatı yönünden görünüm (Belevi Belediyesi'den)

Kalenin dış sur duvarı kuzey yönünde düz bir hat boyunca ilerlemekte ve iç kale doğu sur duvarı ile birleşmektedir. Kalenin iç avlusuna geçiş kuzeybatı yönünden yapılmaktadır. İç kale batı sur duvarı kuzeyde yuvarlak planlı, güneyde ise kareye yakın planlı birer kule ile desteklenmektedir. Kuzey ve güneydeki kuleleri birbirine bağlayan iç kale batı sur duvarı, büyük oranda yıkılmış vaziyettedir.



Keçi Kalesi kuzeybatı ve güney yönünden görünüm (Belevi Belediyesi'den)

Batı sur duvarı üzerinde yük azaltma kemeri ve yanında sığınma kapısı yer almaktadır. Kuzeyde yer alan yuvarlak planlı burç harap olmuş durumdadır. Üç katlı bir biçimleniş gösteren burç iç mekânda da yuvarlak bir plan özelliği ortaya koymakta ve iç cephelerinde yuvarlak kemerler içerisine alınmış dikdörtgen mazgal pencereleri yer almaktadır. Güneyde yer alan kare planlı kulenin bugünkü vaziyetinden bir ara kata sahip olup olmadığını söylemek mümkün değildir. Zemin seviyesinde yuvarlak nişli bir giriş açıklığı mevcuttur.



Kuzeybatı yönünden dış sur duvarı ve yuvarlak planlı destek kuleleri ve Batı yönündeki yuvarlak planlı kulenin iç mekanı

İç kalenin kuzey sur duvarı üzerinde iki katlı sağır kemer sırası cephe boyunca devam etmektedir. Bu kemer sırası kuzeybatı yönündeki yuvarlak burcun iç mekanına kadar ulaşmaktadır. Güney sur duvarı ortada kare planlı bir kule ile desteklenmekte ve iç cepheleri üzerinde sur duvarı boyunca devam eden iki katlı sağır kemer sırası yer almaktadır. Güney sur duvarının doğu bölümünde sur duvarına bitişik tonoz örtülü bir su sarnıcı bulunmaktadır. Bugün oldukça harap vaziyetteki doğu sur duvarı üzerinde destek kulesi görülmemektedir.



İç kalenin kuzey sur duvarı üzerinde iki katlı sağır kemer sırası ve su sarnıcı

İnşa malzemesi olarak moloz taş ve kırma taş kullanılmıştır. Tuğla malzemeye kuzeybatı yönündeki yuvarlak planlı burcun iç mekanında mazgal penceresini çevreleyen kemer kuruluşunda ve batı sur duvarı üzerinde bulunan yük azaltma kemeri dışında rastlanmamıştır.



Sığınma kapısı, yük azaltma kemeri ve kulenin kale içinden görünümü

2. Değerlendirme ve Sonuç

İzmir, jeopolitik konumu ve sahip olduğu limanları ile tarihsel süreç içerisinde önemini her dönem muhafaza etmiştir. 12. yüzyıl Laskarisler, İzmir dâhil tüm Batı Anadolu'ya hakim olmuşlardır. İmparatorluğun deniz üssü haline gelen şehirde tahkimatın kuvvetlendirilmesi için önceden var olan savunma yapılarının onarımlarına önem verildiği gibi yeni kaleler ve şehir surları inşa edilmeye devam edilmiştir. İzmir'de bu dönemde çalışma konumuz olan Keçi Kalesi ve Metropolis akropol surlarına bitişik Metropolis Kalesi inşa edilmiş, Kadifekale surları onarılmıştır.

Bizanslılar birikimli şehirleşme gelenekleri gereğince, ticari anayollar, ovalar, geçitler, boğazlar gibi önemli stratejik noktaları korumak amacıyla kaleler inşa etmiştir. Bu kaleler kayalık bir tepe üzerinde ya da deniz kıyısında da inşa edilmiş olabilmektedir, topografyaya göre farklı mimari biçimleniş gösterse de ortak bir amaca hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. Ortak amaç, bölgede dışarıdan gelebilecek olası saldırılara karşı güvenli garnizon alanlar yaratmaktır.

Kale duvarları savunulması gereken yere göre 60 cm. – 3 m. arası değişen kalınlıkta inşa edilmiştir. Duvarlar silindirik, yarım yuvarlak, dikdörtgen ve ya çokgen gövdeli değişik ebat ve formdaki kuleler ile desteklenmiştir (Foss ve Winfield, 1986, s.29). Bizans savunma mimarisi duvar örgüsü, taş temeller üzerine moloz taş ve aralarda tuğla hatıllar kullanılarak inşa edilmiştir. Bizans mimarisi için karakteristik özellik olan bu duvar örgüsüne 'Almaşık duvar tekniği' denilmektedir. Duvar örgüsü içerisinde kullanılan tuğlanın boyutları, taş ve tuğla sıra sayısı yüzyıllara göre farklılık göstermektedir (Tunay, 1984, s. 356-357). 6. yüzyıl

Bizans Dönemine tarihlenen Ayasuluk Kalesi sur duvarlarında tuğla ve taşın beraber kullanımı ile oluşturulan almaşık teknikle duvar örgüsü inşa edilmiştir. Bizans mimarisinde kasetli tuğla kullanımı 12. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar. Kadifekale, Keçi Kalesi, Ayasuluk Kalesi surlarının bir bölümünde kasetli tuğla tekniği ile oluşturulmuş duvar örgüsü mevcuttur. Aydınoğulları Beyliği Döneminde Ayasuluk Kalesi'nin onarılan sur bölümlerinde ve inşa edilen caminin minare gövdesinde görülen kasetli tuğla tekniğinin kullanımını görmek Bizansla ilişki içinde olan Beylikler devrinde, mimaride bir etkileşimin olduğunu düşündürmektedir.

Laskarisler Dönemine tarihlenen İzmir Keçi Kalesi ve Metropolis kalelerinde yine taş ve tuğla beraber kullanılmıştır fakat tuğla malzeme taş örgü arasında bütünlük göstermeden sadece dolgu malzeme niteliğinde kullanılmıştır. İzmir kaleleri ve şehir surlarının tamamında, tespit edilen ortak bir özellik, duvar örgüsü içerisinde devşirme malzeme kullanımınıdır. Antik bir yerleşim üzerine inşa edilen kaleler ve surların, onarımları sırasında önceden var olan yapılar topluluğu taş ocağı vazifesi görmüştür.

Savunma amacı ile sur duvarları, kuleler ve payandalar ile desteklenmiştir. Farklı plan tipinde inşa edilen bu kuleler üzerinde, mazgal pencereleri yer almaktadır. Burçların, Çeşme Kalesi, Çandarlı Kalesi, Foça Beş Kapılar Kalesinde olduğu gibi, iki katlı ve Keçi Kalesinde olduğu gibi üç katlı inşa edildiği örneklerde bulunmaktadır.

Keçi Kalesi, Metropolis Kalesi, ve Çeşme Kalesi dikdörtgen bir plan tipi ortaya koymaktadır. İnşa edildikleri arazinin topografik özelliklerine bağlı olarak kademeli bir yükseliş görülmektedir. Metropolis ve Keçi Kalesi ortak plan özelliğinin yanı sıra aynı dönemde, 13. yüzyılda Laskarisler Döneminde inşa edilmiştir. Helenistik Dönem akropolis surlarına bitişik inşa edilen Metropolis Kalesi eğimli bir sırta inşa edilmesi sebebi ile dikdörtgen plan tipinde inşa edilmiş, bu sayede arazinin topografik ve stratejik özellikleri de değerlendirilmiştir.(Johson,1982,s.302) Roma Casturum'larını hatırlatan dikdörtgen plan tipi, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde de, 1508'de inşa edilen Çeşme Kalesinde olduğu gibi, kullanılmaya devam edilmiştir. Osmanlı kaleleri içinde 1807'de Çanakkale Boğazında dikdörtgen planda inşa edilen Bigalı Kalesi (Acıoğlu, 2006, s.57) Osmanlı kale mimarisinde bu plan tipinin tercih edildiğini göstermektedir ki buradan hareketle kentleşmenin kalbi kabul edilebilecek kalelerin tarihsel dönemleri aşan birikimli mimari anlayışla inşa edildiği görülmektedir.

Kaynakça

Aciođlu, Yusuf. Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2006.

Akın, H. (1968) .Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Aksoy, Y. (2002). Smyrna İzmir (Efsaneden Gerçeđe), İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Çelik, M. (1999). Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din – Devlet İlişkileri I (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar). İzmir: Akademi Kitapevi

Daş, M. (2009). Ortaçađ'da İzmir. İzmir Kent Tarihi (s.41-54). İzmir: İl Kültür ve Turizm Müdürlüđu.

Doğer, E. (2006). İzmir'in Smyrna'sı (Paleolitik Çađdan Türk Fethine Kadar),İstanbul İletişim Yayıncılık.

Donald, N. M. (2003).Bizansın Son Yüzyılları (1261- 1453), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Foss, C.; Winfield D. (1986), Byzantine Fortification, University of Fouth Africa Pretoria,.

Goffman, D. (1992) “17 Yüzyıl Öncesi İzmir”, Üç İzmir. (s. 71-83). İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Johson, S. (1983). Late Roman Fortifications, London:B.T. Batsford Ltd.

Llond, S. ve Müller, W. (1986). Ancient Architecture. New York: Faber&Faber/Electa.

Mercangöz, Z. (1984) Batı Anadolu'da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Okinamos, K; B. F. Slaars. (2001).Destanlar Çağından 19. Yüzyılda İzmir, /çev. Bilge Umar), İstanbul.

Ostragorsyk, G. (1986).Bizans Devleti Tarihi, çev. F. Işıltan, Ankara.

Tunay, M. İ. (1989). Türkiye'deki Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Tekniđine Göre Tarihlendirme. Sanat Tarihi Yıllığı, S.XIII. (s.224-229). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Ülker, N. (2002). Batı Anadolu'nun Türkleşmesi: İzmir Örneği. Türkler Ansiklopedisi. C.2. (s.289-298). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.